

VIII. Politique étrangère / Buitenlandse politiek

GENEVIÈVE DUCHENNE

«*Esquisses d'une Europe nouvelle. L'Européisme dans la Belgique de l'entre-deux-guerres (1919-1930)*»

Brussel/Bern..., Peter Lang, 2008, 712 p.

“*L'Europe est une idée. Elle se fera par des dévotés de l'idée*”, schreef Julien Benda in 1933 in zijn *Discours à la nation européenne*. Het is dit idee van wat Europa is en wat het moet zijn of worden dat Geneviève Duchenne probeert uit te klaren in *Esquisses d'une Europe nouvelle. L'européisme dans la Belgique de l'entre-deux-guerres (1919-1930)*. Ze streeft hierbij een encyclopedische volledigheid na die de voordelen – overvloed aan informatie – en de nadelen – gebrekkige leesbaarheid – van iedere poging tot volledigheid heeft.

Terwijl in deze maanden voor de Europese verkiezingen in het debat over Europa

vooral het gebrek aan debat opvalt, liet het debat tijdens het interbellum zich opmerken door zijn meerstemmigheid. Dé Europa-gedachte bestond niet. Het idee Europa was geografisch noch ideologisch vastomlijnd. Europa viel volgens de ene groep samen met het Latijnse blok, volgens een andere hoorden stopten de grenzen van Europa bij Rusland in het oosten en Groot-Brittannië in het westen, terwijl weer anderen alle landen waar Europeanen hun vlag hadden geplant tot de gemeenschap rekenden. Voor Europa zijn, kon zowel uitmonden in fervente collaboratie als in hevig verzet tegen de nieuwe bezetter. En dat verzet was vaker van economische dan van politieke aard. Van links tot rechts en alle respectieve uitersten langs beide kanten konden voor zichzelf en hun achterban wel een reden verzinnen waarom ze voor een bepaald Europa waren. Europees denken kleurde zowel modernistisch en vooruitstrevend, als reactionair en conservatief. Voor de eersten betekende een verenigd Europa het perfecte antigif tegen te luidruchtig nationalisme en gold Europa als de poortwachter van de vrede. Voor de laatsten was een redding van het kwijnende avondland enkel mogelijk door een radicale terugkeer naar de kern van de ware Europese cultuur : het Latijnse christendom. Het nationalisme van de natiestaat werd in die zin opgerekt tot een Europees chauvinisme. Voor links en rechts was het Europa of de chaos. “*Faire l'europe ou la ruine*”, luidde een van de slogans waarmee het *Bloc d'Action Européenne* de massa's voor Europa wilde warm maken. Anderen, met Auguste Vermeylen en Jules Destrée als respectievelijke woordvoerders, beschouwden Europa dan weer als de ultieme paraplu waaronder een gespleten

land als België kon schuilen voor zijn interne conflicten. In zijn columns in *Le Soir* – tussen de twee wereldoorlogen het meest gelezen dagblad – deed waarschijnlijk niemand meer voor de popularisering van het idee Europa dan Destrée. Hij is binnen het milieu waarvan Geneviève Duchenne de contouren tracht te schetsen een van die alomtegenwoordige, maar moeilijk te definiëren spilfiguren.

Popularisering werd als noodzaak beschouwd, maar precies omdat Europa in de jaren tussen de twee wereldoorlogen niet verder reikte dan een vaag idee dat voor alles en nog wat stond, sijpelde het slechts moeizaam door naar een bredere laag van de bevolking. Het draagvlak van Europa was er een van intellectuelen, en dan vooral Brusselse intellectuelen. Advocaten, zakenmannen, schrijvers, journalisten. Europa was een denkspoor. In tegenstelling tot de verenigingen die de Volkenbond wilden promoten, konden de verdedigers van Europa niet uitpakken met concrete realisaties en tastbare voordelen van een samenwerkend verbond tussen Europese staten. Het is een van de redenen waarom bijvoorbeeld de *Union belge pour la Société des Nations* er wel in slaagde een redelijk trouw en veelvormig publiek te bereiken, terwijl de verschillende promotoren van Europa in België (*Union paneuropéenne, Union Jeune Europe...*) eerder kortstondige opflakkingen van populariteit kenden. Ook de afwachtende houding van de politieke klasse speelde een rol. Geen enkele partij zou Europa in zijn programma opnemen. Of zoals Emile Vandervelde het formuleerde: laat ons voorzichtig en gereserveerd zijn (p. 38). Europa was een mooi en waardevol idee, maar niet altijd te verzoenen met de

werkelijke steunpilaren van de Belgische buitenlandse politiek na de Eerste Wereldoorlog: Frankrijk, Locarno en de Volkenbond.

Nadat het land ruw uit zijn neutraliteit was geschud, ontdekte het het buitenland en was het duidelijk niet van plan een tweederangsrol te spelen. Er ontloek een naoorlogs patriottisme dat in het historische onderzoek van Henri Pirenne graag een voorbestemming van haar rol in de toekomst zag: België als kruispuntland, België als compromis tussen Latijns en Germaans Europa, België als wisselland, als koppelteken. Een België dat vanuit zijn geografische ligging voorbestemd was om het Europese idee zowel binnen als buiten de grenzen te verwezenlijken. Onder andere dit gezwollen gevoel van nationale trots zou de architectuur van Europa in België een eigen ontwerp geven. Want als de overlevingskansen van het nieuwe Europa vooral afhingen van de wil tot samenwerking tussen Frankrijk en Duitsland, welk land kon dan beter de bemiddelaar spelen dan België?

Het is die eigenheid die Geneviève Duchenne in *Esquisses d'une Europe nouvelle* tracht te filteren uit de soms dissonante polyfonie van het gevoerde debat. Ze beweert zich hiermee te bewegen op het grensvlak tussen politieke en mentaliteitsgeschiedenis, al helt de slinger over naar de mentaliteitsgeschiedenis. Ze wil het idee van Europa bestuderen, niet de geschiedenis van de politieke constructie. “*In fine, il s'agira d'esquisser les contours de ces milieux favorables à l'idée d'Europe unie*”, schrijft ze in de inleiding, waarbij “*Europe unie*” staat voor “*le sentiment d'appartenance à une communauté de*

civilisation qui, pour se forger, a nécessité un longue période de maturation” (p. 17). De organisaties, verenigingen en drijvende krachten die Jean-Luc Chabot in zijn doctoraat uit 1978 *L'idée d'Europe unie de 1919 à 1939* uitlijnde, houdt Duchenne tegen het licht van de Belgische realiteit. Hierbij stelt ze vast dat organisaties die in de rest van Europa wijd verspreid waren, dat daarom in België niet waren.

Uit de vijf grote bewegingen die Jean-Luc Chabot naar voren schuift (Paneuropa, *Fédération pour l'entente européenne*, *Union douanière européenne*, *Etats-Unis des Nations européennes en Comité franco-allemand d'information et de documentation*) knipt Geneviève Duchenne er vier die in een afgeleide vorm en onder een andere naam min of meer stevige voet aan de grond in België kregen (*Union paneuropéenne*, *Bloc d'Action européenne*, *Union Jeune Europe* en *Institut d'Economie européenne*). Elk van deze organisaties vormt een hoofdstuk waarin Duchenne historiografie, protagonisten, op- en neergang, interne discussies, contradicties en bespeelde thema's zeer secuur schetst. Duchenne graaft hierbij dieper naar de wortels van deze dragers van het Europese idee dan iedere onderzoeker voor haar [o.a. Xavier Dehan (1994), Karen Meganck (2001)]. De tien jaar tussen Locarno en het opblazen ervan (1926-1936) vormen de hoogtij van de Europese bewegingen. Nadien deemsteren ze weg, maar ze verdwijnen niet. Het *Institut d'Economie Européenne* (IEE) van Irénée Van der Ghinst zal door zijn technische karakter de Tweede Wereldoorlog overleven, terwijl de *Union Jeune Europe* (UJE) in zijn verlangen naar verzoening met Duitsland door het nazisme geïnfiltrerd geraakt.

Naast het al gekende materiaal uit institutionele en diplomatieke archieven, dolf Geneviève Duchenne ook heel wat nieuwe en verloren gewaande archieven op. Het archief van de *Union paneuropéenne* vond ze terug in Moskou en een intense speurtocht bracht haar bij de persoonlijke archieven van enkele van de voornaamste Europese theoretici. Onder andere de nota's en correspondentie van de Vlaamse Brusselaar Irénée Van der Ghinst, oprichter van de Belgische afdeling van de *Union paneuropéenne* (1926) en van het *Institut économie européenne* (1932), van de Brusselse advocaat Frédéric Bauthier die actief was in het *Bloc d'Action européenne* of van Charles Piré, een Antwerpse ondernemer en de bezieler achter de *Union Jeune Europe* in Antwerpen (1932), zorgen ervoor dat Duchenne haar beeld zeer scherp kan stellen. Alleen is die scherpte soms zo verblindend dat details en hoofdzaken op een vermoeiende wijze elkaar overbelichten.

Met *Esquisses d'une Europe nouvelle* bewijst Geneviève Duchenne zonder enige twijfel dat ze een voortreffelijke historica is, maar ze bewijst ook dat ze geen groot schrijfster is. Dit hoeft geen probleem te zijn. Het hangt ervan af welke rol je als historicus wil opnemen. Is de historicus een mathematisch verwerker van oud nieuws of moet hij ook verteller en communicator zijn? Duchenne is een prima verwerker van oud nieuws. Dat oud nieuws tot leven wekken, gaat minder vlot. Maar dit is slechts een randopmerking en doet niets af aan de wetenschappelijke waarde van *Esquisses d'une Europe nouvelle*. De enige kritiek die je geground kan formuleren is dat Duchenne zich al eens verslikt in de berg materiaal die ze opgroeef. Herhalingen

en niet altijd voldragen redeneringen zijn hiervan het gevolg. Haar finale besluit dat de Europese propagandist zich in drie categorieën laat onderverdelen – hij die liever een Duits Europa dan geen Europa heeft en collaboreert, hij die van Europa een autoritaire federatie wil maken en hij die Europa ondergeschikt maakt aan een overwinning op Duitsland – lijkt mij plots een beetje te grof getrokken en te eng geformuleerd. Zo'n enigszins arbitraire opdeling doet afbreuk aan het pluriforme karakter van het debat. Het klopt dat Europa voor sommigen een motief wordt voor intellectuele collaboratie met Duitsland, maar die collaboratie als parameter voor het onderscheiden Europa-gevoel hanteren, is het veld te nauw afbakenen. Alle grijswaarden die ze zo minutieus en bladzijden lang etaleerde, gaan plots in de algemeenheid van het besluit verloren.

Opmerkelijk aan *Esquisses d'une Europe nouvelle* is de variatie aan invalshoeken die Geneviève Duchenne in haar onderzoek probeert te integreren. In navolging van Jean-François Sirinelle hanteert ze zo de sociologische prisma en tracht ze de impact van de generatiewissel tijdens het interbellum op het Europese denken te achterhalen. Studies over het interbellum hebben al vaker aangestipt dat de mate van levendigheid van de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog een cesuur trok tussen de generaties tussen de twee oorlogen. De Amerikaanse onderzoekster Mona L. Siegel toonde dit onder andere aan in haar studie van het pacifisme in het onderwijs in Frankrijk tijdens het interbellum (*The moral disarmament of France: education, pacifism and patriotism, 1914-1940*, Cambridge, 2005), ook tijd-

genoten getuigden zelf overvloedig van dit aanvoelen. “*Il faudra bien qu'un jour l'on écrive l'histoire de cette génération*”, zou de auteur Albert Ayguesparse schrijven in het eerste nummer van *Tentatives* (1928). En hij gaat verder: “*Après la furieuse flambée des peuples, cette petite troupe hargneuse qui heurta la vie au milieu des angoisses de la guerre oscilla longuement entre la révolution et une paix odieuse, puis soudain se renfrogna piteusement et se mit en quête d'une destinée triviale, d'une pitance facile à gagner*” (p. 147). Niet alleen de oorlog vormde een breuk, “*un grand fossé sur la carte du monde. Elle a liquidé le XIXe siècle, mais il faut reconstruire*”, zoals Yvan Lelain het in 1926 omschreef (p. 31), maar ook de ervaring van die oorlog verwijderde opeenvolgende generaties van elkaar. Er was een onbepaald onderscheid tussen zij die vochten in de oorlog, zij die opgroeiden tijdens de oorlog en zij die hem als kind beleefden.

In het tweede hoofdstuk – *Vers un nouvel ordre européen* – demarqueert Geneviève Duchenne deze opkomende generatie intellectuelen in België, waarbij ze vooral oog heeft voor de oppositie tussen de universiteiten van Brussel en Leuven en voor de bijzondere invloedssfeer van Raymond De Becker. Het is de tegenpraak tussen jonge katholieken met een verlangen naar een oude Latijnse wereld en die tussen internationale vrijdenkers. Tussen een spiritueel, bijna mystiek Europa en een rationeel, economisch Europa. Boeiend, ongetwijfeld. Ze schrijft hiermee een studie in de studie die misschien sterker op zichzelf staat dan als onderdeel van haar zoektocht naar het Europese idee.

Uiteindelijk weerspiegelt de generatiewissel zich ook in de afzonderlijke trekken en opeenvolging van de verschillende Europese bewegingen. Met zijn aristocratische visie en houding leek Paneuropa dan weer een vreemd relict uit een afgesloten XIXe eeuw. Aartsvader Richard Kalergi-Coudenhoven was ervan overtuigd dat het aan de elite was om de massa te leiden. Coudenhoven zag zichzelf graag als de gezegende strijder voor Europa, hij was *Mister Europe*. In die zin bestond er voor hem geen samenwerking, enkel concurrentie. Iedere andere Europese vereniging kon maar beter bestreden worden. Het zou zijn relatie met de Belgische afdeling van de *Union paneuropéenne* er nooit evident op maken. De grote promotoren van het *Bloc d'Action européenne* deelden of het trauma van de oorlogservaring met elkaar – Frédéric Bauthier (1899-1983) en Georges Gérard (1896-1948) of waren geëmigreerde Joden – Michel Reich (1897-1935) en Guy Mansbach (1909-1954). De irrelevantie en kunstmatigheid van de natiestaat had zich in hun leven vertaald. Omdat de Volkenband zich louter onmachtig toonde, leek enkel Europa een reden van bestaan te hebben. *Union Jeune Europe* ontstond als antwoord op de oproep voor een eengemaakt Europa die Aristide Briand op de Xe Algemene Vergadering van de Volkenbond formuleerde en ontpopte zich in de geest van de tijd tot de grootste Europese massabeweging. Zij wilde de mensen beroeren en van onderuit een Europa opbouwen. Het Europa van het volk. Het Europa van het grote getal. In België was het het echtpaar Didier dat in zijn Brusselse salon de discussies probeerde aan te wakkeren en te voeden. Het rotsvaste geloof in internationale en dan vooral Europese samenwerking zou

de Didiers en hun aanhangers in de armen van de Duitsers drijven. Het is iets wat wel meerdere internationale geesten in de nadagen van het interbellum overkwam en in die zin zeker niet typisch Belgisch.

De vraag is in trouwens hoeverre het zogenaamd Belgische accent dat Geneviève Duchenne tracht te ontdekken wel zo uniform Belgisch is en in hoeverre er zich regionaal geen verschillen aftekenen. Het Europese milieu was – net zoals de meeste internationale milieus in het interbellum – een bij hoofdzaak Brussels milieu. Toch is het niet ondenkbaar dat net zoals de *Union belge pour la Société des Nations* ook de Europese bewegingen hun tentakels uitstaken naar de verre Vlaamse en Waalse provinciën. Vooral die Vlaamse provinciën laat Duchenne wat in de schaduw staan. Ze stipt wel het idee van een “derde Europa” aan van G. Van Reyden en benadrukt de medewerking van jonge economen als Gaston Eyskens en Karel Pinxten, maar met tijdgenoot Henri Nicaise van *La Cité chrétienne* besluit ze “*En dehors de quelques groupes isolés aux préoccupations exclusivement locales et linguistiques, il n'existe pas de jeunes flamands travaillant sur le plan temporel à des réalisations immédiates*” (p. 120). Ik vrees dat dit te kort door de bocht is. Alleen al de aanwezigheid van Irénée Van der Ghinst, die zichzelf omschrijft als een Vlaming met een nationaal gevoel, en van de Antwerpenaren Charles Pirée en Louis Andries in het hart van de toenmalige Europese verenigingen bewijst dat er in Vlaanderen meer leefde dan het vendelzwaaien rond de eigen navel. Als binnen de *Union belge pour la Société des Nations* de Vlaamse leden duidelijk trachtten hun eigen accenten te leggen,

waarom zou dit dan niet het geval zijn binnen de Europese organisaties? Of is de impact van die regionale verschillen te miniem? Uiteindelijk gaat het in het Europees denken tijdens het interbellum vooral over “*l’obscur conscience d’une lointaine parenté d’origine*”, zoals Louis Dumont-Wilden het in zijn *L’esprit européen* uit 1914 formuleert. De eigenheid zit ‘m precies in het verschil.

Tine Hens